

1. *Лоутон Ланселот*. Українське питання. – Київ – Лондон, 2006. – С. 60. 2. *Снайдер Тімоті*. Українська історія, російська політика, європейське майбутнє. – К., 2014. – С. 117. 3. *Залізник Леонід*. Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р. – К., 2014. – С. 4. 4. *Дністрянський Станіслав*. Загальна наука права і політики. Т. 1. – Прага, 1923. – С. 30. 5. *Харт Майкл, Негри Антонио*. Імперія. – М., 2004. – С. 107. 6. *Дністрянський Станіслав*. Нова держава. – Відень–Прага–Львів, 1923. – С. 16–18. 7. Українська Центральна Рада.. Документи і матеріали. У 2 томах. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – К., 1997. – С. 102. 8. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 2. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 5. 9. Там само. – С. 166. 10. Заключний акт Народи з безпеки та співробітництва в Європі. Гельсінкі, 1 серпня 1975 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055/page. 11. Декларация и Договор об образовании Союза Советских Социалистических Республик // Хрестоматия по истории России с древнейших времен до наших дней : учебное пособие / авт.-сост.: А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина. – М., 1999. – 592 с. 12. *Франко Іван*. Твори у 50 т. Т. 45. – К., 1986. – С. 284. 13. *Портнер Майкл*. Конкурентные преимущества стран // Вехи экономической мысли. Т. 6 Международная экономика. – М., 2006. – С. 549.

Andrusyak T. On the issue of Ukrainian legal thought and the acceptance of Ukrainian statehood.

The collapse of the Soviet Union in the transformation of the Soviet republics to independent states was unexpected for both the international community and for the leadership of the Republican Party. This resulted in negative consequences that emerged on the international scene recognition Russian the only successor of the USSR, on the other – to usurpation the leadership of the Republican Communist Party, which was negative to efforts in build national statehood. In Ukraine, in contrast to the national statehood was put forward the idea of historical and territorial foundations of modern Ukraine with reference to the “thousand-year tradition of state in Ukraine” and multinational (over 100 nationalities) the composition of the “people of Ukraine.” This radically distinguishes modern Ukraine from West Ukrainian People’s Republic, Ukrainian People’s Republicformed a single united Ukraine after the Unification Act. Their formation was the will of the Ukrainian people, who have kept their national identity and realized their right to self-determination and establish their own national state that would encompass all Ukrainian lands, regardless of existing for many centuries national borders. Today Ukraine has only prospect for development as a nation state based legal system which will serve achievements Ukrainian legal thought.

Key words: *Ukrainian statehood and Ukrainian legal thought, the national state, the right of people to self-determination, succession, continuity.*

УДК 340.153; 340.130.5; 321(091)(4/9); 34(091)(4/9)

Є. В. РОМІНСЬКИЙ,
науковий співробітник

**ПАМ'ЯТКИ ПРАВА ДАВНЬОЇ РУСИ КНЯЖОЇ ДОБИ:
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

У роботі визначається і дається характеристика територіальних та хронологічних меж, в яких існували пам'ятки права Давньої Русі княжої доби (IX–XIV ст.). Розкриваються особливості джерел пізнання давньоруського права та їх співвідношен-

ня з давньоруськими правовими пам'ятками. Звертається увага на особливості матеріального існування (збереження, функціонування) пам'яток права княжої доби та ті особливості матеріальних джерел, в яких вони дійшли до нас.

Ключові слова: пам'ятка права, історія держави і права, середньовічне право, світське право, церковне право, джерела права, закон, правовий звичай, нормативно-правовий договір.

Роминский Е. В. Памятники права Древней Руси княжеского периода: общая характеристика

В исследовании определяются и дается характеристика территориальные и хронологические границы в которых существовали памятники права Древней Руси княжеского периода (IX–XIV в.). Указываются особенности источников познания древнерусского права и их соотношение с древнерусскими правовыми памятниками. Значительное внимание уделяется вопросам особенностей материального бытования (сохранения и функционирования) памятников права княжеского периода и тех материальных источников, в которых они известны нам.

Ключевые слова: памятник права, история государства и права, средневековое право, светское право, церковное право, источники права, закон, правовой обычай, нормативно-правовой договор.

Rominskiy Ye. Monuments of law of the princely era of Old Rus: general description

The study defines territorial and chronological borders where the monuments of law of the princely era Old Rus (IX–XIV century) existed. Special features of sources of knowledge of the Old Rus law and their correlation with the Old Rus monuments of law are pointed out. Considerable attention is paid to the issues of the special features of material existence (preservation and functioning) of the monuments of law from the princely era and the material sources that are known to us.

Key words: monument of law, history of state and law, medieval law, secular law, ecclesiastical law, sources of law, law, legal custom, law-making treaty.

У 2016 р. Вченою радою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України відділу історико-правових досліджень була затверджена планова тема НДР «Пам'ятки права України: енциклопедично-правове дослідження», яка має виконуватися у 2017–2018 рр. У межах цієї теми самостійним напрямом дослідження є вивчення пам'яток права Давньої Русі княжої доби (IX–XIV ст.). Ця стаття має на меті в загальних рисах охопити проблему давньоруських правових пам'яток, звернути увагу на їх походження, склад, час і місце застосування. Відповідно, слід дати відповідь на три питання: територіальні межі дослідження, його хронологічні межі та належні принципи відбору пам'яток права серед усієї сукупності джерел пізнання права у відповідних хронологічних та територіальних межах. Спробуємо надати достатньо розлогу відповідь на кожне з названих питань.

Територіальні межі, в яких діяли та з яких походили пам'ятки права Давньої Русі княжої доби, можна окреслити, виходячи з ідеї єдності та регіоналізму правової культури Давньої Русі. У своїх дослідженнях ми неодноразово зупинялися на проблемі тотальності давньоруської правової культури. Так, аналіз історичних джерел наочно показує поширеність загальних правових ідей, принципів і підходів на всій території Русі¹. Наприклад, договори князів

з громадами (договори з віче) охоплювали всю Русь зі Сходу і до Заходу, з Півночі і до Півдня. Київ, Новгород, Смоленськ, Полоцьк, Чернігів, Володимир на р. Клязьмі та Володимир на Волині, Галич і Рязань – літописи донесли згадки з усіх кутків Русі². Так само давно доведений загальноруський характер княжих церковних статутів тощо³.

Втім, стосовно світського права, передусім «Руської Правди» і донині точиться дуже серйозна наукова дискусія. Дедалі поширенішою стає концепція відсутності поширення писаного права за межами сфери правовідносин з церквою та внутрішньоцерковного застосування. Подібність же правових норм у різних регіонах Русі пояснюється через тотальність звичаєвого права⁴. В основі ж цього концепту лежить вкрай критичне ставлення до регіональності походження відомих списків «Руської Правди», які всі походять з північної (як західно- так і східно-) Русі.

На нашу думку, прибічники цього підходу не звертають увагу на те, що норми з усіх теренів Русі не просто подібні, вони вирізнюються формалізованістю повторення. Формальні розміри штрафів за ті самі вчинки лишаються незмінними незалежно від еволюції грошової системи. Так, слід згадати поширеність до XVI ст. в Північно-Східній Русі в текстах місцевих уставних грамот, що надавалися як привілеї зовсім невеликим громадам («свободам» та окремим промисловим ватагам⁵), а отже, містили в собі традиційні для отримувачів норми на відміну від певних новел княжого законодавства, конкретно-формальних вимог, цілковито аналогічних «Руській Правді». Так само в присудах, що збереглися у томах Литовської Метрики XV – XVI ст., знаходимо тотожність штрафів за побиття штрафам за обіду Руської Правди⁶ тощо. Слід наголосити саме на формальності положень щодо грошових штрафів, адже такі риси не є традиційними для звичаєвого неписаного права. Для звичаєвого права більш притаманні прості побутові вимоги: пів бика⁷, ціна худоби⁸, якась кількість простої тканини⁹ тощо. Гроші та їх чіткий рахунок у слабо монетарному суспільстві є вказівкою на чітку формалізацію вимог, яка можлива лише в писаному праві.

Проте далеко не всі пам'ятки права княжої доби слід відносити до пам'яток давньоруського права. Особливе місце тут займають іншонародні околиці Русі. Зокрема, до кінця першої чверті XIII ст. правителями князівств в латиських землях виступали давньоруські князі Рюриковичі. Хоча записи місцевих звичаїв¹⁰ є доволі подібні як іншим слов'янським правовим пам'яткам, зокрема візантійському «Земледільному закону», так і власне «Руській Правді» та пізнішим правовим актам Північної Русі, відносити такі записи звичаїв до числа пам'яток права Давньої Русі княжої доби було б щонайменше спірно. Вони були записані вже наступними правителями цих земель, німцями та данцями і несуть на собі чіткий відбиток нових впливів. Утім, такі правові документи незаперечно належать до кола джерел пізнання права, які дають змогу досліджувати давньоруське право. Так само навряд чи слід відносити до числа давньоруських пам'яток «Ленний договір князя Ерцике Всеволода»¹¹.

Серед інших іншонародних околиць слід назвати «своїх поганих» себто кочівників, які осіли на південних кордонах Русі та сформували там ряд кня-

зівств, на чолі яких стояли ті ж таки Рюриковичі. Проте дослідження їх культурного і правового спадку, до якого належать «Кодекс куманікум», армяно-кипчацьких правових документів та інших подібних джерел у наш час лише набирають силу.

Окрему складну проблему, пов'язану з питанням про територіальні межі права, а точніше – з питанням екстериторіальності, становлять пам'ятки права інших народів та релігійних громад, які проживали в межах Русі в названу добу. Це і юдеї, і мусульмани, і вірмени тощо. Наразі відомості про ці громади та їх правові документи є дуже обмеженими і не дають місця для якихось певних тверджень про праворегулювання всередині таких громад. Тим більше відсутня інформація про правові пам'ятки, пов'язані з цими громадами.

Сюди ж слід віднести і необхідність дослідження ранньої історії поширення німецького права (не лише Магдебурзького) в давньоруських землях через прибуття переселенців із заходу. Такі громади почали виникати в землях Галичини ще в XII ст., а по монгольській навалі у д. п. XIII ст. цей процес значно посилюється. В тому ж Львові німецька громада існувала від часу виникнення міста. Знов таки, безпосередньо з питанням екстериторіальності громад пов'язана й історія іноземних дворів у давньоруських містах, серед яких найбільш вивченою є історія новгородських іноземних купецьких громад¹². У цьому контексті дискусійним є питання належності до числа пам'яток давньоруського права як перших записів Магдебурзького права, наприклад для м. Сянок, так і новгородської «Скри».

Підсумовуючи, слід зазначити, що окрім спірності віднесення до числа давньоруських правових пам'яток правових актів деяких іншонародних околиць Русі та неслов'янських і неправославних громад у її складі, до складу правових пам'яток Давньої Русі ми відносимо пам'ятки з усіх її теренів.

Хронологічні межі дослідження визначені чітко – давньоруська княжа доба, тобто кінець IX – п. п. XIV ст. Від початку об'єднання східнослов'янських земель у державу, відому як Русь чи Київська Русь, і до приблизно середини XIV ст., коли південно-західні землі Русі стають частинами інших держав, де давньоруська правова культура зазначає значних загальноєвропейських впливів та впливів місцевих традицій. У північно-західному регіоні в цей час формується принципово нова система державно-політичного устрою, т. зв. удільні або вічеві республіки, що, одночасно з північноєвропейськими правовими впливами, зумовлює і радикальні зміни в місцевій правовій традиції. Північно-східна ж Русь починає еволюціонувати під впливами східної (татарської) традиції.

Рання межа зумовлюється більше джерельною базою, а точніше відсутністю пам'яток права, пов'язаних із діяльністю місцевих «племен». Існує лише єдина згадка в творі Костянтина Багрянородного «Про управління імперією» про можливу наявність нормативно врегульованих договірних відносин між Києвом і місцевими племінними елітами¹³. Літописні ж згадки про наявність «місцевих звичаїв» є скоріш даниною літературній традиції, ніж об'єктивною інформацією. Та й саме слово «звичай», було тоді скоріш позначенням якихось правил, незалежно від походження та нормативного змісту¹⁴. До цього слід

додати правовий матеріал Договорів Русі з Візантією та реконструйовані на його основі давньоруські правові норми т. зв. закону руського¹⁵. Але це вже пам'ятки власне Русі, а не місцевого «племінного» правотворення і переносити їх положення на «звичаї» більш ранньої доби особливих підстав немає. Додамо, що й уривчасті звістки іноземних історичних джерел про право східних слов'ян не виходять за межі X ст.

Натомість щодо верхньої межі дослідження, слід дати докладні пояснення щодо кожного з регіонів. Південно-західні землі Русі внаслідок родових криз полоцьких (Рогволодовичі) та галицьких і волинських (Романовичі) князів призводять до поступової інкорпорації їх володінь до складу литовської, польської, угорської та русо-валаської держав. У всіх випадках давньоруська правова традиція зазнає дуже сильних іноземних впливів, як місцевих (передусім волоського та угорського звичаєвого і польського статутного права), так і загальних для країн Західної Європи. Місцеве ж право або досить швидко перетворюється на набір звичаїв, які малозрозумілі іноземцям-правителям, або вживається хоч і широко, але без жодного зв'язку з тими пам'ятками, звідки воно походить.

Північно-Західна Русь з середини XIII ст. перебувала під значним впливом західно- та північно-європейських традицій і на середину XIV ст. цей процес дуже помітно відбився на місцевих правових актах. Названі впливи відбувалися як через безпосередні контакти з німецькими та данськими колоніями в землях сучасних Латвії та Естонії, так і через посередництво торгівельних громад на їх землях, про які вже згадувалося вище. А для Новгороду також і через належність до Ганзи. Однак, що цікаво – у віддалених східних землях Великого Новгороду ці європейські впливи практично не фіксуються, що гарно засвідчує Двинська уставна грамота, яка не лише зберегла спадок тієї ж «Руської Правди», а й містить положення, аналогі яких знаходимо в Південно-Західній Русі¹⁶, але не в Новгороді чи Москві.

Найсильніше ж за давньоруську правову традицію трималася Північно-Східна Русь. Ми вже неодноразово звертали на це увагу. Втім, слід зазначити, що на середину XIV ст. і тут помітні значні еволюції в правовій культурі. Це і виникнення такого нового виду пам'яток, як тарханні і несудимі грамоти для місцевих землевласників, які закладали основи світського доменіального праворегулювання та суду. Як приклад можна навести Жалувану та підтверджувальну тарханну і несудиму грамоту великого московського князя Дмитра Івановича Донського Микулі Смоліну Андрієву сину з дітьми, датовану 1360-ми рр., однак створену на основі більш ранньої грамоти Івана Даниловича Каліти (1283–1340/1341 рр.)¹⁷. Сюди ж слід віднести і початок запровадження в пам'ятках цієї доби тілесних покарань та смертної кари, невідомих давньоруській традиції (уставні записи «О битии кнудом»¹⁸ та «Запись, что тянет душегубством...»¹⁹).

Окреслені хронологічні межі формують проміжок, в якому виникли або діяли пам'ятки права названої доби, однак не визначають межі з яких походять матеріальні носії в яких безпосередньо закріплені такі пам'ятки. Багато актів дійшли до нас у порівняно нових списках, що не сягають давніше

XVI–XVII ст. Однак давність списку не є синонімом давності самого документа і тим більше – викладеного в ньому правового змісту. Давні правові пам'ятки і багаторазово переписувалися, і часто-густо піддавалися кардинальним редакціям. Наочним прикладом може слугувати історія Кормчих книг. Слов'янський, наймовірніше болгарський, переклад номоканону потрапив на Русь приблизно в добу християнізації Русі князем Володимиром²⁰. З цим навіть пов'язують літописні та актові згадки про можливі реформи Володимира та Ярослава²¹. Далі Кормча була реформована за рахунок місцевого церковно-правового матеріалу, і виникла нова Кормча книга, прикладом якої є Єфремовська кормча XII ст. У д. п. XIII ст. після монгольської навали на Русь була запозичена Синтаґма Савви Сербського, однак широкого вжитку вона не отримала, і на місцевому ґрунті невдовзі виникає нова кормча давньоруської редакції. Точніше новий блок кормчих, адже їх чимало різних редакцій та видів було у кінці XIII–XVII ст. аж до реформ Нікона та створення Друкованої кормчої. Але й пізніше списки кормчих давньоруських редакцій переписували старообрядці.

Загалом те саме можна сказати і про світські та церковно-світські збірники права, такі як «Мирило праведне»²², «Пушкінський збірник» та «Археографічний збірник»²³ і обережніше – про «юридичний збірник зі складу т. зв. 4-го Троїцького рукопису», «Карамзинський збірник»²⁴ та збірник «Книги законні»²⁵.

Це все великі комплексні пам'ятки права. Набагато складнішою є доля окремих невеликих пам'яток, маленьких кодифікацій тощо. Деякі дійшли лише у невеликих фрагментах, а більш комплексно збереглися в пам'ятках XVI–XVII ст. Так, «Слово святого Василя про суддів», яке хоч і містить посилання на ранньовізантійського святого, є цілковито давньоруським текстом, відоме за списками XV ст.²⁶ та XVI ст.²⁷, але створене, судячи з тексту, набагато раніше в досліджувану добу. Інші пам'ятки мають настільки складний текст, який теоретично допускає дуже широку періодизацію його походження. Як приклад слід назвати «Правосуддя митрополіче» (зі складу збірки «Цвітник»), який датують від XII ст.²⁸ і до XVI ст.²⁹

Окрему проблему становлять пізніші копії давніх актів. Так, значна їх кількість спотворена настільки, що вже немає фактичної можливості зазначити, чи є це нова редакція прадавнього акта (таких актів дуже багато, наприклад устав «Сіи ряд і суд церковний устави первиі князи...»³⁰, «А семи винами розлучають моужа сь женою...»³¹, «О разлученіи...»³², Закон Судний людем Поширеної редакції³³), його переказ (Жалувальна грамота князя Лева на село Васичин слугзі Осташкові Гласкові³⁴; 2 уставні та жалувані грамоти великого князя рязанського Олега Івановича Борисоглебській церкві та єпископу Василю II³⁵ тощо), або ж цілковито новий акт, який лише за традицією посилається на давні часи (Уставна грамота новгородського князя Всеволода Мстиславича купецькій організації при церкві св. Іоанна на Опоках)³⁶. Чи це з високою долею ймовірності фальсифікат пізнішого (Грамота галицького князя Лева Даниловича Миколаївському монастирю на 2 лани та 4 черини у с. Башева)³⁷ або навіть новітнього (Жалувана грамота берладського князя

Івана Ростиславича купцям (меси)бриським щодо митних пільг при їх торгівлі в м. Малий Галич)³⁸ походження.

Фактично слід стверджувати, що ми маємо в дослідженні дві самостійні горішні межі дослідження: межу доби, яка вивчається, і межу, що відображає час, до якого належить пам'ятка, протограф якої був створений в межах досліджуваного періоду. В даному сенсі термін протограф має відображати саме первинний варіант того цікавого нам юридичного документа, який відбився у відповідній пам'ятці.

Третє питання стосувалося належності видів джерел пізнання права до числа власне пам'яток права і співвідношення між цими категоріями. З джерелами пізнання права все досить просто – це будь-які історичні джерела, які несуть інформацію про право. Натомість пам'ятки права зазвичай пов'язуються з певною правотворчою, правозастосовчою та правопізнавальною діяльністю. Їх визначають як «давні конституції, кодекси, закони та інші нормативно-правові акти; записи правових звичаїв; матеріали судової, арбітражної, адміністративної і договірної практики; юридичні та філософсько-правові трактати тощо»³⁹.

Значно ускладнює проблему віднесення джерел пізнання права до числа пам'яток права те, що досить часто історичні правові документи доходять до нас у форматі переказів чи розповідей. Саме в такому форматі нам відома значна кількість міжнародних договорів, договори князів з віче XII – п. п. XIII ст. та інші документи зі складу літописів, зокрема договори Русі з Візантією (які взагалі є незрозумілої повноти перекладом з переказу)⁴⁰, договір-заповіт Володимира Васильковича та уставна грамота Мстислава Даниловича. Вичленення документів з літопису є важкою справою, а результат її не завжди буде таким, що дасть змогу говорити про фактичне відтворення певної пам'ятки⁴¹. Також у літописах відбилися «описи» судових процесів, які є наразі єдиним відомим джерелом з історії процедури давньоруського судівництва.

Близько до цієї групи джерел стоять «давні джерела», наведені в роботах Татищева. Це і договір Володимира Великого з волзькими булгарами⁴², і «проект вічного миру» Романа Мстиславича⁴³, і згадки про «ростовську правду» та її зміст⁴⁴.

Далі слід звернути увагу на проблему «уставних записів» – окремих коротких правоположень, які на сьогодні відомі лише в формі вставок, іноді на полях, в тексти різних книг, переважно службових та зведеного змісту. Походження, зокрема час створення та характер таких положень є питанням украй дискусійним і потребує уточнення щодо кожного конкретного випадку. Серед найважливіших уставних записів варто назвати «О оуоставленьи татбы» (зі складу «Мірила праведного»)⁴⁵ та «О судной и безсудной грамоте» (зі складу «Пушкінського збірника»)⁴⁶.

Складною є проблема перекладів іноземних правових документів у складі давньоруських збірок світського, церковно-світського та церковного походження. «Леон и Константин верная царя» (Еклога)⁴⁷, «Царя Константина судный закон людя» (ЗСЛ короткої редакції)⁴⁸, «Закон градський» (Прохірон)⁴⁹, «От книг божественых повелений божественных кончины царя Иустиньяна.

Правил 86» (вибрання з новел імператора Юстиніана зроблене Іоанном Схоластиком)⁵⁰ та інші важливі пам'ятки права були перекладені давньоруською або слов'янською мовами і були вельми поширені. Сюди ж відносимо і джерела неясного походження, такі як «Вибрання з законів Мойсеевих», згадані «Книги законні» тощо. Включення їх до числа пам'яток давньоруського права вимагає належної аргументації та суто індивідуального підходу. За відсутності правозастосовних документів, основою для такого віднесення більшою мірою буде уявлення про характер правового світогляду досліджуваної доби.

Існує також і проблема кваліфікації актів церковного управління та організації, які переважно впорядковували внутрішнє життя церкви, зокрема чернечих статутів. Такі правові документи є актами корпоративного регулювання і потребують бодай загальної характеристики як пам'ятки права з огляду на значну чисельність церковних людей серед населення Давньої Русі княжої доби.

Давньоруське право дійшло до нас переважно в збірниках пізніших часів, збірниках часто-густо змішаної, а то й взагалі не правової тематики. Багато матеріалу для дослідження та оцінки історії тодішнього права також містяться в правових актах та актах правозастосування пізніших давньоруських князівств і держав, які постали на теренах Русі, про що вже йшлося вище. Це дуже розширює коло джерел пізнання права Давньої Русі княжої доби однак не збільшує кількість власне пам'яток права. Цей аспект слід обов'язково відзначати та максимально можливо розкривати при характеристиці давньоруських правових пам'яток.

Завершуючи цей виклад, слід зупинитися на такому. На відміну від подальших періодів, огляд правових пам'яток Давньої Русі княжої доби практично неможливий у форматі набору термінів, а лише у вигляді складного комплексу взаємопов'язаних нарисів щодо певних форм правотворчості, правозбереження (правоіснування, правозапису) та правореалізації, які, окрім власне подання переліку та огляду відомих давньоруських пам'яток права, мають містити і певні додаткові відомості джерел пізнання права, якими в цьому разі є як наративи, так і пам'ятки права пізнішої доби.

1. *Ромінський Є. В.* До антропоцентричних витоків давньоруського права д. п. IX – п. п. XIV ст. // Людиноцентристський вимір в історії права, держави і юридичної думки: до 150-річчя початку наукової діяльності М. П. Драгоманова : матеріали XXVIII Міжнародної історико-правової конференції 13–16 травня 2013 р., м. Рівне / ред. колегія : І. Б. Усенко (голова), Б. І. Андрусишин (заступник голови), А. В. Макачук (відп. секр.) та ін. – К., 2013. – С. 382–390; *Його ж.* Примирительные договоры в древнерусском праве Киевской Руси и удельных княжеств // История российской правовой системы и правовой культуры. Материалы международной научной конференции посвященной Году российской истории (Архангельск, 30 октября – 1 ноября 2012 г.). – Ч. 1 / ред.-сост. С. О. Шаляпин. – Архангельск, 2013. – С. 204–210; 2. *Його ж.* Договоры князів з вічем як джерело права Київської Русі // Правова держава. – Вип. 19 – К., 2008. – С. 38–44; 3. Древнерусские княжеские уставы. XI–XV века. – М., 1976. – С. 13–139; 4. *Цукерман К.* О Правде Русской // Ruthenica. Т. XII. – К., 2014. – С. 108–156; *Зазуляк Ю.*

До питання про зв'язок київських правових традицій та соціально-правової організації галицького селянства XV – XVIII століття // Там само. – С. 101–107; *Ващук Д. П.* Рецепція норм «Руської Правди» в пам'ятках права Великого Князівства Литовського (на матеріалах обласних привілеїв другої половини XV ст.) // II міжнародний науковий конгрес українських істориків : Українська історична наука на сучасному етапі розвитку. – Т. 1. – К.; Нью-Йорк; Острог, 2005. – С. 136–142; **5.** Див. наприклад: Жаловальная уставная грамота дмитровского и кашинского князя Юрия бобровника Каменского стана в Дмитровском княжестве (29 июля 1509 г.) // Акты социально-экономической истории Северо-Западной Руси конца XIV – начала XVI в. – Т. 3. – М., 1964. – С. 48–50; **6.** *Максимейко М. О.* Русская Правда и литовско-русское право // Академічна юридична думка / Укладачі: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук; За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К., 1998. – С. 309; **7.** *Зазуляк Ю. П.* «Руське право» в Галичині XV століття: критичний огляд джерел та історіографії // Кризь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя. – Львів, 2012. – С. 68; **8.** Земледельческий закон Византии // Сборник документов по социально-экономической истории Византии. – М., 1951. – С. 103–108; **9.** Ландслов Магнуса Исправителя Законов (Landslov) [Электронный источник] / Пер. М. В. Панкратовой. – Режим доступа: <http://ulfdalir.narod.ru/sources/Iceland-Scandinavia/Landslov.htm> ; **10.** *Назарова Е. Л.* «Ливонские правды» как исторический источник // Древнейшие государства на территории СССР. 1979 год. – М., 1980. – С. 5–218 (зокрема тексти пам'яток – С. 171–218); **11.** *Матузова В. И., Назарова Е. Л.* Крестоносцы и Русь. Конец XII в. – 1270 г.: Тексты, перевод, комментарий. – М., 2002. – С. 200–201; **12.** *Рыбина Е. А.* Иноземные дворы в Новгороде XII–XVII вв. – М., 1986. – 176 с.; **13.** *Константин Багрянородный.* Об управлении империей: [Греч.] текст, пер., коммент. / Константин Багрянородный; Под ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева. – 2-е изд., испр. – М., 1991. – С. 46–51; **14.** *Ромінський С. В.* «Ряд», «устав», «закон» і «звичай»: взаємозв'язок між джерелами (формами) права в Давній Русі княжої доби // Правова держава. – Вип. 27. – К., 2016. – С. 30–38; **15.** *Свердлов М. Б.* От Закона русского к Русской Правде. – М., 1988. – 176 с.; **16.** *Семенченко Г. В.* Двинская уставная грамота // Новгородский исторический сборник. – Вып. 4 (14). – Новгород, 1993. – С. 76–77 и далее; **17.** *Кучкин В.* Автограф сподвижника Дмитрия Донского // Родина. – 1995. – № 2. – С. 23–26; **18.** *Тихомиров М. Н.* Исследование о Русской Правде... – С. 170–171; **19.** Акты социально-экономической истории... – С. 27–29; Памятники русского права. Вып. 3 : Памятники периода образования русского централизованного государства. XIV–XV в. / Под ред. Л. В. Черепнина. – М., 1955. – С. 200–201; **20.** *Щанов Я. Н.* Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI–XIII вв. – М., 1978. – С. 100–101; **21.** *Милов Л. В.* Легенда или реальность? (О неизвестной реформе Владимира и Правде Ярослава) // Милов Л. В. Исследования по истории памятников средневекового права: Сб. статей. – М., 2009. – С. 125–152; *Його ж.* Устав Ярослава (к проблеме типологии и происхождения) // Там само. – С. 261–274; **22.** *Тихомиров М. Н.* Исследование о Русской Правде. Происхождение текстов. – М.–Л., 1941. – С. 92–97; *Милов Л. В.* О происхождении Пространной Русской Правды // Милов Л. В. Исследования по истории... – С. 286–308; **23.** *Тихомиров М. Н.* Исследование о Русской Правде... – С. 155–166; *Милов Л. В.* К истории текста Закона Судного людем Пространной редакции // Милов Л. В. Исследования по истории... – С. 17–21; **24.** *Тихомиров М. Н.* Исследование о Русской Правде... – С. 166–178; **25.** «Книги законне», содержащие в себе в древне-русском переводе византийские законы земледельческие, уголовные, брачные и судебные / Издал вместе с греческими подлинниками и с историко-юридическим введением *А. Павлов.* – СПб., 1885. – 92 с.; *Бенеманский М. И.* Закон градский. Значение его в русском праве. – М., 1917. – С. 170–177; **26.** *Тихомиров М. Н.* Исследование о Русской Правде... – С. 169; **27.** *Анхимюк Ю. В.*

Слово на «Списание Иосифа» – памятник раннего нестяжательства // Записки отдела рукописей. – Вып. 49. – М.: Книга. 1990. – С. 116–141; **28.** *С. В. Юшков.* Правосудье митрополичье // Летопись занятий Археографической комиссии за 1927–1928 гг. – Вып. XXXV. – Л., 1929. – С. 115–120; *Романов Б. А.* Люди и нравы Древней Руси. Историко-бытовые очерки XI–XIII вв. – М. – Л.: Наука, 1966. – С. 219; **29.** *Автократов В. Н.* Памятники церковной юрисдикции: Историко-правовой в обзор // Памятники русского права... – С. 438–439; **30.** Древнерусские княжеские уставы... – С. 200–203; **31.** Там само. – С. 204–206; **32.** Там само. – С. 203–204; **33.** *Тихомиров М. Н.* Пространные списки Закона судного людем // Закон судный людем пространной и сводной редакции / Под ред. М. Н. Тихомирова. – М., 1961. – С. 5–27; **34.** Акты та документи Галицько-Волинського князівства XIII – пер. пол. XIV ст.: Дослідження. Тексти / *О. Купчинський;* Наукове тов-во ім. Шевченка. – Л., 2004. – С. 869–871, 884–890; **35.** Акты социально-экономической истории... – С. 345–346; **36.** *Зимин А. А.* Уставная грамота князя Всеволода Мстиславича // Академику Борису Дмитриевичу Грекову ко дню семидесятилетия. Сб. статей. – М., 1952. – С. 123–131; **37.** Акты та документи... – С. 454–463; **38.** *Дашкевич Н.* Грамота князя Івана Ростиславича Берладника 1184 г. // Сборник статей по истории права, посвященный М. Ф. Владимировскому-Буданову его учениками и почитателями / Под ред. М. Н. Ясинского. – К., 1904. – С. 366–381; **39.** *Усенко І. Б.* Памятки права // Юридична енциклопедія. – Т. 4. – К.: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2002. – С. 415; **40.** Про переклад див.: *Лавровський Н. А.* О византийском элементе в языке договоров русских с греками. – СПб., 1853. – 163 с.; про походження тексту з якого зроблено переклад: *Малинґуди Я.* Русско-византийские связи в X в. с точки зрения дипломатики / Пер. с нем. Д. А. Коробейникова // Византийский временник. – Т. 56 (81). – М.: Индрик, 1996. – С. 68–91; – Т. 57 (82). – М.: Индрик, 1997. – С. 58–87; **41.** Акты та документи... – С. 229–353; **42.** *Татищев В. Н.* Собрание сочинений. В 7 т. – Т. 2. – М.: Наука, 1963. – С. 69; **43.** Там само. – Т. 3. – М.: Наука, 1964. – С. 169–170; див. також: Акты та документи... – С. 415–430; **44.** Правда Русская. – Т. 2. Комментарии. – М., Л., 1947. – С. 827–831; **45.** Древнерусские княжеские уставы... – С. 197–198; **46.** Там само. – С. 198–199; **47.** *Милов Л. В.* О древнерусском переводе византийского кодекса законов VIII в. (Эклоги) // Милов Л. В. Исследования по истории... – С. 79–110; *Його ж.* Древнерусский перевод Эклоги в кодификационной обработке конца XIII в. // Милов Л. В. Исследования по истории... – С. 111–124; Эклога. Византийский законодательный свод VIII в. / Вступ. ст., пер. и коммент. *Е. Э. Литвиц.* – М., 1965. – 228 с.; **48.** Закон судный людем краткой редакции / Под ред. *М. Н. Тихомирова.* – М., 1961. – 180 с.; *Максимович К. Л.* Древнейший памятник славянского права «Закон судный людем»: композиция, переводческая техника, проблема авторства // Византийский временник. – Т. 61 (86). – М., 2002. – С. 24–37; **49.** *Бенеманский М. И.* Указ. соч. – 476 с.; див. також Його ж. О Прохеирос потос императора Василия Македонянина. («Закона градского главы различны в четырёхдесятых гранех») Его происхождение, характеристика и значение в церковном праве. – Вып. 1. – Сергиев Посад, 1906. – XIV, 556 с.; та рецензію на цю працю: *Бенешевич В. Н.* Прохирос (О Procheiros potos) в новейшей русской литературе // Юридические записки, издаваемые Демидовским юридическим лицеем. – 1909. – Т. I (III). – С. 102–110; **50.** *Бенешевич В. Н.* Синагога в 50 титулов и другие юридические сборники Иоанна Схоластика. К древнейшей истории источников права греко-восточной церкви. – СПб., 1914. – VIII, 345 с.; *Щапов Я. Н.* Собрание новелл Юстиниана в 87 главах в древнерусской письменности // IUS ANTIQUUM. Древнее право. – 1998. – № 1 (3). – С. 108–112; *Беляева Е. В.* К вопросу о судьбе собрания новелл Юстиниана в 93 главах в Славянских Кормчих // Russica Romana. – 2010. – Vol. XVII. – Roma; Pisa: Fabrizio Serra Editore, 2011. – P. 33–42.

Romynski Ye. Monuments of law of the princely era of Old Rus: general description

This study opens a cycle of researches into the history of monuments of law of the princely era Old Rus (IX–XIV c.) which are going to be prepared within the research theme “Monuments of law in Ukraine: encyclopedic and legal research.” This article has identified future research directions which are determined by the peculiarities of territorial, chronological and sources nature.

When defining the territorial boundaries of research, the starting point was the recognition of the unity and totality of the Old Rus culture, including the legal culture in the princely era Old Rus. Attention is drawn to the spread throughout the whole Old Rus of common approaches to both regulation of public order and public relations. In the first case it is about the spread of agreement order of regulations and relations between the principalities and princes (princely treaties), as well as the relationship between rulers and subjects (treaties with communities or treaties with viche). In the second case – about the same prevalence of regulation of social relations through princely charters, including the Ruska Pravda. Special attention is paid to the features and legal independence of foreign neighborhoods (especially border principalities of settled nomads and principalities of Rurik dynasty in the Eastern Baltic) as well as of communities of other nations and religions (Germans, Armenians, Jews, Muslims) amidst Old Rus.

Determining of chronological boundaries of the study is predetermined by two independent factors: the period of the emergence and widespread use of the relevant monuments of law, common for the above delineated territory, as well as the time of the physical origin of the material media which contain such monuments. In the first case it is about the time from the beginning of unification of East Slavic lands around Kyiv, which is linked with the formation based on local and incorporated traditions of a new Old Rus culture, including the legal culture. Instead, the upper limit is associated with dramatic changes in the legal culture, which generally occurred in the middle of the XIV century. An overview of the main reasons that caused these changes is made.

As for the existence limits it has been noted that a significant number of legal regulations are extant in relatively new lists that do not reach before the XVI–XVII century. However, the age of the list is not synonymous with the age of the document itself and especially – of its legal content. Ancient monuments of law have been both repeatedly copied and often subjected to radical edition. The study gives appropriate types of sources (primarily Kormchiye Knyhy and collections of secular and clerical legal regulations) and individual monuments or their groups which have been subjected to this editorial influence. Attention is drawn to the problems of objective age determination of some monuments. A separate problem are later copies of old documents. Thus, a significant number of them are so distorted that there is no actual possibility to note whether this is a new version of the ancient act, or its recitation, or an entirely new act that only traditionally refers to ancient times, or it is a fake of later or modern origin.

One of the greatest features of the source base of research is the difficulty to differentiate the sources of knowledge of law and separate monuments of law, as well as to determine the ratio between these categories. Often historical legal documents are preserved in the form of recitations or stories. It is how we know a significant number of international treaties, treaties between princes and viche from XII–XIII ct. and other documents from the chronicles. A separate problem are the sources known only by recitations of researchers from XVIII–XIX centuries. Also, attention is paid to the translations of monuments of law of the foreign origin and the possibility of their definition as Old Rus monuments of law. The same question applies to the acts of church administration and organization, which mainly regulated the internal life of the Church, including religious statutes.

Within the review of each of these three abovementioned problems the directions for further research are defined. It is also noted that the review of monuments of law of the princely era Old Rus is virtually impossible in the form of a set of encyclopedic terms, but only in a complex set of interrelated essays on certain forms of lawmaking, forms of law existence and law administration forms, which should include both an overview of the monuments themselves and additional information about sources of knowledge of law, which in this case means both narratives and monuments of law from the later age.

Key words: monument of law, history of state and law, medieval law, secular law, ecclesiastical law, sources of law, law, legal custom, law-making treaty.

УДК 321 (091); 340 (091); 342 (092)

Л. В. ХУДОЯР,
кандидат юридичних наук

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ НАСЕЛЕННЯ ГЕТЬМАНЩИНИ АКТАМИ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ

Діяльність Івана Мазепи-Калединського (20 березня 1639 – 21 вересня 1709) висвітлюється у численних працях істориків та істориків права. Разом з тим, поза увагою дослідників до цього часу залишалися правотворчі повноваження гетьмана й, зокрема, регулювання гетьманськими актами правового статусу населення Гетьманщини.

Ключові слова: Гетьманщина, Іван Мазепа, правовий статус населення, правове регулювання, правотворчі повноваження, правові акти.

Худояр Л. В. Правовое регулирование статуса населения Гетманщины актами гетмана Ивана Мазепы

Деятельность Ивана Мазепы-Калединского (20 марта 1639 – 21 сентября 1709) освещается в многочисленных трудах историков и историков права. Вместе с тем, вне поля зрения исследователей до сих пор оставались правотворческие полномочия гетмана и, в частности, регулирование гетманскими актами правового статуса населения Гетманщины.

Ключевые слова: Гетманщина, Иван Мазепа, правовой статус населения, правовое регулирование, правотворческие полномочия, правовые акты.

Hudoyar L. Legal regulation of the status of the population Hetmanate by acts of Hetman Ivan Mazepa

The activities of Ivan Mazepa (March 20, 1639 – September 21, 1709) is highlighted in numerous writings of historians and historians of law. However, the researchers ignored so far remained law-making powers Hetman and, in particular, Hetman acts regulating the legal status of the population of Hetmanate.

Key words: Hetman Ivan Mazepa, the legal status of population, legal regulation, law-making powers, law acts.

Потребу регулювання правового статусу окремих груп населення, що проживало чи перебувало на території, підпорядкованій гетьману, зумовлювала низка причин: 1) військові дії сусідніх держав (Речі Посполитої, Московського царства, Османської імперії, Шведської імперії), наслідком яких був постійний